

FALVAY DÁVID

A SZENT ERZSÉBETNEK TULAJDONÍTOTT MÁRIA-REVELÁCIÓK KÉZIRATAINAK KATALÓGUSA¹

A Szent Erzsébetnek, Magyarország királylányának tulajdonított Mária-revelációkat tartalmazó rövid misztikus írásmű a késő-középkori vallásos irodalom egyik remeke. A reveláció, tehát a rejtett isteni igazságok feltárása, kinyilatkoztatása igen elterjedt műfaj volt a középkorban.

Noha már a XVII. századtól (sőt a késő középkortól szinte folyamatosan) ismerték e művet, a modern kutatást mégis Livarius Oliger 1926-os munkája alapozta meg. Az utóbbi évtizedekben Sarah McNamer, Alexandra Barrat és Klaniczay Gábor foglalkoztak e kérdéssel. Az olasz nyelvű variánsokat Domenico Maria Manni és Florio Banfi szövegközlései alapján ismerhetjük. Mindazonáltal elmondhatjuk, hogy a Mária-revelációk kérdése meglehetősen ismeretlen maradt: sem az Árpád-házi Szent Erzsébettel foglalkozó szakirodalom, sem a késő-középkori vallásossággal, női misztikával foglalkozó összefoglaló művek nem említik.

A mű párbeszédes formában íródott és 13, nagyobb részben Szűz Máriához, kisebb részben Szent János evangélistához és Krisztushoz kapcsolódó jelenést és revelációt foglal magába. E revelációk során a traktátus főszereplője, „Szent Erzsébet, Magyarország királyának leánya,” különféle vallási igazságok birtokába jut, jelentős részben Szűz Mária életével kapcsolatban. A Mária-revelációk főszereplőjét a kéziratok tanúsága szerint Árpád-házi Szent Erzsébettel (1207–1231) azonosíthatnánk, mégis a kutatók egyetértenek abban, hogy semmiképpen nem tekinthető Árpád-házi Szent Erzsébet életéhez kapcsolódó forrásnak. Éppen emiatt a művel foglalkozó modern kutatók nagy része arra próbált választ keresni, ki lehetett a mű valódi szerzője, illetve főszereplője, s ilyen módon próbáltak olyan, a korban élt más Erzsébetet keresni, akinek személyéhez, vallásosságához jobban illenek e revelációk. Így merült fel Livarius Oliger részéről Schönaui Erzsébet (1129–1164), német misztikus neve, akinek revelációit már a középkorban széles körben ismerték, valamint Barrat és McNamer részéről Tőssi Boldog Erzsébet

---

1 A tanulmány alapját képező kutatást egy részét a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Klöbelsberg Kuno ösztöndíja segítségével végeztem 2002-ben Olaszországban. Köszönöttem tartozom Klaniczay Gábornak segítségéért és tanácsaiért.

(c.1292/95–c.1336/38), kevésbé ismert magyar királylány és domonkos apáca alakja.² Jomagam, Banfi Florio és Klaniczay Gábor érvelésével egyetértve, nem fogadtam el ezeket az azonosításokat, mivel — noha a valódi szerző kilétét megállapítani nem tudjuk — a ránk maradt kéziratok elemzése és a vallástörténeti háttér vizsgálata alapján néhány dolog megállapítható.

1) Mind Schönauai Erzsébet, mind Tössi Erzsébet személyét kizárhatjuk: egyrészt nyelvi és kronológiai érvek alapján, hiszen nincs tudomásunk arról, hogy e mű német nyelvterületen is ismert lett volna, valamint — miután a legkorábbi kéziratok a XIV. század első felére datálhatóak — Schönauai Erzsébet személye „túl korainak”(másfél évszázadnyi úr, kéziratot hagyomány nélkül), míg Tössi Erzsébeté „túl későinek” (a Mária-revelációk valószínűleg már Tössi Erzsébet életében megjelennek Itáliában) tűnik. Másrészt azon érvek, amelyek alapján az azonosításra kísérletet tettek (a revelációk Erzsébeté azon túl, hogy magyar királylány, egyben — ellentétben Árpád-házi Szent Erzsébettel — szűz és apáca, valamint kifejezetten Mária-tisztelő és misztikus), nem tűnnek meggyőzőnek. Az, hogy a főszereplő szűz és magyar királylány, hagiográfiai toposznak tekinthető, míg a Mária-devóció és a misztika a késő-középkori Itália női vallásosságának általános jellegzetességei. Mindezek után leginkább csupán Erzsébet neve marad, mint az azonosítás alapja, ám hasonló hagiográfiai hagyományok arra figyelmeztetnek, hogy ugyanaz a történet gyakran több névhez kapcsolva is előfordul.

2) Főleg az olasz nyelvű változatok alapján állíthatjuk, hogy e revelációk szeres részét alkotják Árpád-házi Szent Erzsébet itáliai kultuszának.

3) Egyáltalán nem szükségszerű, hogy másik Erzsébetet keressünk, hiszen a szövegváltozatokban szereplő egyetlen személyes információ, az „*Elisabeth filia regis Hungariae*” formula egyértelműen refrénszerűen visszatérő hagiográfiai toposz, amelyet más nevekkkel összekapcsolva is megtalálunk, főképpen itáliai kultuszokban.³

2 Schönauai Erzsébetéről c legújabb monográfia és szövegfordítás Clark, Anne L.: Elisabeth of Schönau: a Twelfth-Century Visionary. Philadelphia, 1992. és Elisabeth of Schönau: The Complete Works. Szerk. és ford.: Anne L. Clark. New York, 2000. Tössi Erzsébet életrajzához ld. Puskely Mária: Árpád-házi Szent Margit és Ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája. Bp., 1992.

3 Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Bp., 2000. 290–292. p. Angol ford.: Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe. Past and Present Publications. Cambridge, 2002. 372–375. p.; uő: A női szentség mintái Közép Európában és Itáliában. In: Klaniczay Tibor–Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. Bp., 1994. 93–244. p.; Vauchez, André: Santi, profeti e visionari: Il soprannaturale nel Medioevo. Bologna, 2000. 70. p.; Falvay Dávid: A Lady Wandcring in a Faraway Land: The

4) A mű feltehetően Itáliában íródott a XIV. század elején és ferences, valamint női közösségekben terjedt el leginkább. Ezen kívül kijelenthetjük azt is, hogy Itáliában igen hamar, már a XIV. században Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszának részeként terjedt.⁴

A kéziratok, datálás, a mű elterjedése

A Szent Erzsébetnek tulajdonított Mária-relevációk szövege, jelen ismereteink szerint, 28 középkori példányban maradt fenn, a latin mellett olasz, angol, spanyol, francia és katalán nyelven.⁵ E 28 példányból 25 késő-középkori (XIV–XVI. századi) kézirat, 3 pedig ősnymtatvány (amelyek több példányban is előkerültek). Ezen kívül ránk maradt egy XVII. századi másolat is. E magas kézíratszám és az a tény, hogy három különböző (közép-angol, olasz és spanyol) nyelven is inkunábulum készült a műből, azt jelzi, hogy meglehetősen elterjedt volt a középkori Nyugaton. Összehasonlításképpen két korabeli, hasonló jellegű művet idézve, a Szent Bonaventurának tulajdonított *Meditationes Vitae Christi* (XIV. század első fele) több száz variánsban maradt fenn, míg Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája (XIII. század utolsó harmada) mindösszesen egy, XV. századi másolatban.⁶

Central European Queen/princess motif in Italian Heretical Cults. In: *Annual of Medieval Studies at CEU*. 8. (2002) 157–179. p.

- 4 A szerzőség kérdéséről, valamint a mű vallástörténeti háttéréről részletesen írtam megjelenésre váró cikkemben: *Le rivelazioni di Santa Elisabetta d'Ungheria*. In: *Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma*. Róma, 2005. Vö. *Klaniczay*, Az uralkodók szentsége, 290–292. p. és *Banfi, Florio*: *Santa Elisabetta di Ungheria, Langravia di Turingia*. Assisi, 1932. I–VII. p.
- 5 Mivel a katalógusban tételesen közlöm minden kézirat jelzetét, pontos címét, tartalmát, nyelvet és datálását, valamint, hogy ki készített szövegkiadást vagy leírást az adott kézitról, ezért ezen információkat tételesen a szövegben nem adom meg. Az olasz kéziratok és egy, a korábbi szakirodalom által nem ismert latin kódex esetében saját kutatásaimra támaszkodom, míg a többi latin és egyéb nyelvű kézirat esetében a korábbi kutatók leírásait hasznosítom, főképpen *Oliger, Livarius*: *Revelationes B. Elisabeth. Disquisitio critica una cum textibus latino et catalannensibus*. In: *Antonianum* I. (1926) 14–83. p. és *McNamee, Sarah*: *The Two middle English translations of the Revelations of St. Elisabeth of Hungary*. Ed. from Cambridge University Library MS Hh. i. 11 and Wynkyn de Worde's printed text of ?1493. Heidelberg, 1996. *Middle English Texts/28*. Az ősnymtatványok több példányban is fennmaradtak, azonban ezeket csupán egy változatként kezeltem.
- 6 *A Meditationes Vitae Christi* kiadása: *Bonaventura, S.*: *Opera omnia*. Ed.: A.-C. Peltier. XII. Paris, 1868. A kéziratok katalógusa: *Fischer, Columban*: *Die Meditationes vitae Christi*. Ihre

A Mária-revelációk kutatói általában megegyeznek abban, hogy a mű eredetileg latinul íródott,⁷ noha több olasz kézirat legalábbis egykorúnak látszik a fennmaradt legkorábbi latin verziókkal. Ezért mi is a latin változatok bemutatásával kezdjük a kéziratok vizsgálatát. A latin variánsokat két csoportra oszthatjuk: az első, összesen 11 példányban fennmaradt változatot Livarius Oliger kutatásai nyomán ismerjük — a katalógusban 'A' variánsként jelölve —, míg a másik, csupán két kéziratban megőrződött csoportot ('B' variáns) Alexandra Barrat és Sarah McNamer ismertette és adta közre.

Oliger 1926-os tanulmányában kritikai kiadást készített a Mária-revelációk latin kézirtaiból, valamint leírta a ma ismert latin kéziratok nagy részét. A kritikai kiadás alapszövegének az assisi *Biblioteca del Sacro Convento* Cod. 442. jelzetű, XIV. századi kéziratát választotta, s azt vetette össze négy további latin kézirattal.⁸ Oliger feltételezése szerint e kézirat a legkorábbi mind közül, ő maga a XIV. század első felére datálja. A konkrét *terminus ante quem* e kézirat esetében 1381, hiszen ekkor készült az assisi konvent könyvtárának leltára, ahol említik e kódexet.⁹ A többi latin kézirat között is találunk XIV. századit, így a kritikai kiadás kontrollszövegei közül a másik assisi kódex és a római *S. Isidoro I/141.* jelzetű kódexe, valamint a többi latin verzió közül az oxfordi *Bodleian Library* Cod. Canonic. 525. jelzetű kézirta is erre az időszakra datálható. Az oxfordi kódex esetében is tudomásunk van *terminus ante quem*ről, amely egyben a kézirat provenienciáját is jelzi: e kódex olasz nyelvterületről, Ragusából került Angliába 1384–85-ben.¹⁰ Azt, hogy a Mária-revelációk szövege már a XIII. század végén létezett volna, Oliger leginkább arra a tényre alapozza, hogy az általában a XIII–XIV. század fordulójára

---

Handschriftliche Überlieferung und die Verfasserfrage. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 25. (1932) 3–35., 175–209., 305–348., 449–483. p. Vö. McNamer, Sarah: Further Evidence for the Date of the Pseudo-Bonaventuran *Meditationes Vitae Christi*. In: *Franciscan Studies* 50. (1990) 235–261. p. A feltehetően Marcellus által írt, úgyncvezett *Legenda Vetus* kiadása: Böle Kornél: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. Bp., 1937. A dokumentum történetéhez és magyar nyelvű fordításához ld.: Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szenttéavatási pere. Bp., 1999.

7 Barrat elméletére, amelyben egy hipotetikus közép-felnémet eredetire vezet vissza a két latin verzió meglétét, alább visszatérünk.

8 Assisi, Bibl. del Sacro Convento: Cod. 656.; Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/66. és Cod. I/141.; Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116. A kéziratok leírásához lásd Oliger, *Revelationes B. Elisabeth* 30–36. p.

9 *Codex iste summarie recensetur in vetere Sacri Conventus Bibliothecae Inventario a. 1381 exarato...* — uo. 31. p.

10 *Codex... in Angliam translatus (sicut alii omnes Codices Canoniciani) scriptus a. 1384–1385 Ragusae per fratrem dominum Petrum de Tragurio...* — uo. 37. p.

datált, Szent Bonaventurának tulajdonított *Meditationes Vitae Christib*en hosszú idézet olvasható a műből. Azonban a *Meditationes Vitae Christi* datálásának és szerkesztésének problematikája ma olyan kevésbé tűnik tisztázottnak, hogy például maga McNamer megfordítja a kérdést, és a Mária-revelációk általa feltételezett szerzőjének életrajzi adatai alapján próbálja meg a pseudo-bonaventurái írásművet a XIV. század második felére datálni.¹¹ Emiatt a latin változatok esetében — Oligernél némileg óvatosabban fogalmazva — annyit szögezhetünk le biztonsággal, hogy a Mária-revelációk latin változata minden valószínűség szerint létezett már a XIV. század közepén. Az Oliger által kiadott első latin csoport szövegét a négy XIV. századi kéziratnál, még egy XIV–XV. századra datált, három XV. századi, valamint egy, a XVI. századból származó kézirat őrzi.

Livarius Oliger a latin változatokat egységesen kezelte, Alexandra Barrat és Sarah McNamer azonban tanulmányaikban két, egymástól független latin csoportot különböztetnek meg. Érvelésük szerint az általuk felfedezett cambridge-i kézirat, valamint az Oliger kritikai kiadásában egyik kontrollszöveggént helyet kapó vatikáni kézirat külön csoportot képeznek ('B' variáns), s e második csoport alapján készültek — a szintén általuk vizsgált és kiadott — közép-angol fordítások.¹² Annak, hogy a vatikáni kézirat jelentősen eltér a többi kézirattól, természetesen Oliger is tudatában volt,¹³ azonban Barrat és McNamer a másik kézirat és a közép-angol variánsok ismeretében arra következtetésre jutottak, hogy a két latin szövegcsoporthoz közti különbségek *olyan jelentősek, hogy egyik sem származhat a másiktól, inkább tűnnek két független redakciónak, amelyek a Mária-revelációk egy korábbi változatán alapulnak.* Ezen elmélet alátámasztására McNamer közli az első reveláció szövegét az assisi és a cambridge-i kódex alapján, s ez alapján jogosan állapítja meg, hogy a két változat tartalmilag, szintaktikailag és szóhasználatában is jelentősen különbözik egymástól.¹⁴

Erre a tényre alapozva Alexandra Barrat egy további hipotézist is megfogalmaz, miszerint a két latin szöveg közti különbségek oka az, hogy *valószínűleg egy eredetileg teljesen más (nem latin nyelvcsoporthoz tartozó) nyelven íródott szöveg két,*

11 Uo. 43. p. Vö. McNamer, Further Evidence 237–241. p.

12 Cambridge, Magdalene College: MS F. 4. 14. és Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116. Lásd Barrat, Alexandra: The Revelations of St. Elizabeth of Hungary: Problems of Attribution. In: The Library. Sixth series. 14. (1992) és McNamer, The Two middle English translation 17–20. p. (Textual History).

13 exhibit insuper mutationes arbitrarias, amplitiones plurimas et lacunas — Oliger, Revelaciones B. Elisabeth 35. p.

14 McNamer The Two middle English translation 18–19. p.

*egymástól független latin fordításai.*¹⁵ E hipotézis azonban — véleményem szerint — több szempontból is gyenge lábakon áll. Egyrészt sem Barrat, sem az őt idéző McNamer nem hoz fel semmi további konkrét érvet az elmélet alátámasztására, másrészt pedig ezt a megállapítást mindkét kutató annak alátámasztására használja, hogy a Mária-revelációk szerzője, illetve főszereplője valójában Tössi Erzsébet lenne, s ebbe a hipotézisbe remekül beleillik a *nem latin*, méghozzá közép-felnémet nyelvű eredeti verzió feltételezése, hiszen a Tössi Erzsébetről fennmaradt egyetlen írásmű ezen a nyelven született. Mivel a Tössi Erzsébettel kapcsolatos elgondolást más szempontokból már határozottan elvettem, itt most csupán azt kockáztatnám meg, hogy úgy tűnik, Barrat inkább nagyszabású, Tössi Erzsébet szerzőségét bizonygató elméletéhez keresett újabb, ezúttal nyelvészeti érvet.

Egy másik aspektus, amely tovább gyengíti e fenti elgondolást, akként foglalható össze, hogy Barrat és McNamer nem veszik figyelembe a két latin variáns közötti időbeli eltérést: míg az — Oliger által kiadott — latin 'A' variáns és az azzal szoros rokonságot mutató olasz nyelvű változatok ('C' variáns) a XIV. század közepére datálhatók, addig a második latin csoport és az abból származó közép-angol fordítások ('B' variáns) legalább egy évszázaddal későbbiek: a cambridge-i Magdalene College kézirata XV. századi, a vatikáni a XV–XVI. század fordulójáról származik, míg a két közép-angol verzió egyaránt a XV. század végére datálható. Ebből, véleményem szerint, az következik, hogy a két latin csoport közötti valóban jelentős eltéréseknek nem csupán az lehet a magyarázata, hogy egy közös, nem-latin eredetiből származó független fordítások lennének, hanem két további lehetőséget is megfogalmazhatunk. Egyrészt lehetséges, hogy a latin 'B' variáns egyszerűen komoly szövegromlásra ment át az idők folyamán, másrészt viszont az is elképzelhető, hogy a latin 'B' variáns valóban fordítás, ám nem egy hipotetikus eredetiből, hanem egy, időközben az első latin 'A' variáns szövegéből készült, népnyelvi változattól.

A Mária-revelációk népnyelvű változatairól szólva azt állapíthatjuk meg, hogy a neolatin (spanyol, katalán, francia és olasz) változatok az első latin csoporttal ('A' variáns) állnak kapcsolatban. Oliger, és az ő nyomán Sarah McNamer is, ezt még egyértelműen úgy fogalmazta meg, hogy a neolatin változatok az Oliger által kiadott, első latin verzió fordításai. Ha csupán azokat a kéziratokat tekintjük, amelyekről Oligernek (s következésképpen az első latin verzióra nem sok figyelmet fordító Barratnak és McNamernek) tudomása volt, minden további nélkül elfogad-

---

15 *Barrat*, *hc Revelations of St. Elizabeth of Hungary* 6. p. és *McNamer*, *The Two middle English translation* 19. p.

hatjuk ezt az állítást,¹⁶ hiszen a katalán, spanyol és francia nyelveken fennmaradt egy-egy szövegváltozat, valamint az Oligier által ismert és leírt két olasz kézirat valóban könnyen származtatható a latin 'A' variáns szövegéből: mindegyikük későbbi, mint a legkorábbi latin kódexek, és nem tartalmaznak semmi olyan tartalmi vagy szóhasználatbeli eltérést, amely ezt kizárná.¹⁷

Az olasz nyelvű változatok esetében azonban, a fenti kutatók előtt ismeretlen többi kézirat új megvilágításba helyezi a kérdést. Az olasz nyelvű változatokat mindeddig igen kevésé vették figyelembe a mű kutatói — Oligier és az ő nyomán McNamer és Barrat is csupán két olasz nyelvű kéziratot ismer, míg ma 10 kézirat-ról és egy ősnymotványról tudunk —, annak ellenére, hogy két, modernnek tekinthető kiadás is készült belőlük. Domenico Maria Manni már a XVIII. században publikált egy változatot két firenzei XIV. századi kézirat alapján. E kiadást a modern közönség számára is — elvileg — hozzáférhetővé tette Don Giuseppe De Luca, aki újra kiadta azt nagyszabású, több kiadást megélt művében. A magyar származású Florio Banfi (Holik Flóris) is kiadott 1932-ben egy szintén XIV. századi Erzsébet-legenda redakciót (szintén két firenzei, XV. századi kézirat alapján), amely tartalmazza a relevációk szövegét is. Sajnos mindkét kiadás és velük együtt Florio Banfi és De Luca bevezetői is szinte teljesen ismeretlenek maradtak a kutatás számára.¹⁸

Eddigi kutatásaim alapján két olasz nyelvű szerkesztési változatot különíttem el. Az első — amely talán kronológiailag is korábbi, hiszen a XIV. század első felére tehetőek a legkorábbi kéziratok — nem önmagában tartalmazza a relevációk szövegét, hanem valamiféle Erzsébet-legenda részeként. Mind a Manni-, mind a Banfi-féle szöveg, valamint a vatikáni Barb. Lat. 4032. is ebbe csoportba tartozik.¹⁹ Ezt jelölöm a katalógusban 'C' variánsként. A másik csoport, hasonlóan az

16 Oligier, *Revelationes B. Elisabeth* 38–42. p. (III. De versionibus Revelationum B. Elisabeth). Vö. McNamer, *The Two middle English Translations* 17–20. p. (Textual History).

17 Egyedül a francia szöveg — Soisson, *Bibl. Municipale: Cod. 222.* (208.), amelyről sem Oligier, sem McNamer nem rendelkezett részletes információkkal — lehet egykorú a latin változatokkal, azonban az Oligier által idézett cím- és incipit-formulák arra utalnak, hogy ugyanarról a verzióról van szó. A spanyol ősnymotvány és az Oligier által a latinnal párhuzamosan publikált katalán változat esetében egyértelműnek tűnik, hogy az első latin csoporthoz tartozó szöveg fordításának tekinthetjük, ugyanígy a két olasz változatot, amelyeket Oligier ismertett: Firenze, *Bibl. Nazionale: Cod. II. II. 390.* (Magl. XXXV. 175.) és Volterra, *Bibl. Guarnacciana: Cod. 316.* (5966.) (LIV. 4. I.).

18 A két legenda ismertetését és összehasonlítását ld. Falvay Dávid: *Due versioni italiane trecentesche della vita di Santa Elisabetta d'Ungheria.* In: *Annuario: Studi e documenti italo-ungheresi.* Roma–Szeged, 2005. 13–23. p.

összes többi nyelven fennmaradt kézírathoz, „csupán” a revelációk szövegét tartalmazza önmagában (’A’ variáns).

Az olasz nyelvű kéziratok közül legalább három ugyanúgy a XIV. század közepére datálható (sőt esetleg a XIV. század első felére), mint a legrégebb latin változatok; továbbá pontosan ugyanezen korai olasz szövegek mind a ’C’ variánsba tartoznak.

A latin ’B’ variánsból csak a két középanyol változat származik. A fennmaradt két latin és két középanyol változat egymáshoz való viszonyát Sarah McNamer kísérelte meg tisztázni. Vizsgálódásai során arra jutott, hogy a két latin szöveg (Cambridge, Magdalene College: Ms. F. 4. 14. és Vatikán, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116.) közül egyik sem lehet a másik közvetlen forrása, hiszen a cambridge-i latin szöveg *kihagy számos olyan szövegrészletet, amelyek megtalálhatók mindkét középanyol fordításban, valamint a másik latin kéziratban is.*²⁰

A vatikáni latin szöveg viszont hiába tartalmazza ezeket a részeket, szintén nem tekinthető a másik szöveg közvetlen forrásának, hiszen egy teljes reveláció hiányzik belőle: mint azt már Oliger is kimutatta, a vatikáni kódex másolója kihagyta a Mária hét kéréséről szóló epizódot, mivel az a kódexben szintén megtalálható *Meditationes Vitae Christib*en is olvasható.²¹ Ugyanezen érvek miatt egyik latin szöveget sem tekinthetjük egyik középanyol fordítás közvetlen eredetijének sem. Konklúzióként McNamer azt feltételezi, hogy a két fennmaradt latin szöveg egy elveszett latin változattól származik (McNamer stemmáján ’Latin 2’). E hipotetikus ’Latin 2’-ből származik egy újabb feltételezett ’X (Latin)’ változat, amelyből mindkét középanyol fordítás készült.²² A második latin verzió két kézírata, valamint a középanyol fordítások tekintetében nincs okunk, hogy kételkedjünk McNamer elméletének helyességében — más kérdés a két latin szövegcsoport egymáshoz való viszonya, amelyről fentebb szóltunk.

---

19 A kódex leírását ld. *Falvay Dávid*: Elisabetta d’Ungheria: il culto di una santa europea in Italia negli ultimi secoli del Medioevo. In: *Nuova Corvina: Rivista di Italianistica*. 14. (2003) 116–118. p.

20 *McNamer*, *The Two middle English translations* 20. p.

21 *Oliger*, *Revelationes B. Elisabeth* 34. p.

22 A kéziratok egymáshoz való viszonyát bemutató stemmát lásd *McNamer*, *The Two middle english translations* 20. p.

A kéziratok kontextusa

Ahhoz, hogy a Mária-relevációk vallástörténeti kontextusáról képet alkothassunk, elsőként meg kell vizsgálnunk a mű variánsait tartalmazó kéziratok és ősnymtatványok tartalmát, többi részét. Oliger, aki a kéziratok nagyobb részét leírta, sommásan úgy fogalmaz, hogy *mind a létező, mind az elveszett kódexek közös jellegzetessége, hogy Erzsébet revelációit mindig más ferences szövegek közé keverve találjuk, s ezért a ferencesek tűnnek a traktátus legfőbb terjesztőinek*. S ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a kéziratokat őrző könyvtárak jó része is a ferences rendhez kötődik, hiszen a római *Sant'Isidoro*, az assisi *Biblioteca del Sacro Convento* összesen 5 kéziratot őriz mind a mai napig, a volterrai kódex pedig klarissza kolostorból származik.²³

E kétségbevonhatatlan ferences kontextus mellett — a többi kézirat ismeretében — még egy környezetet feltételezhetünk, amelyben a Mária-relevációk kéziratjai terjedtek, ez pedig a női vallásos közösségek kontextusa. Természetesen a ferences és a női kontextus nem zárják ki egymást (elég, ha a klarisszákra gondolunk) és több kódex esetében egyszerre beszélhetünk női és ferences szerkesztésről, mégis hasznosnak tartom e két csoportot elméleti szinten elkülöníteni egymástól. Teszem ezt annak okán is, mivel véleményem szerint így pontosabb képet alkothattunk a Mária-relevációk elterjedéséről.

A női közösségek számára szerkesztett kódexcsoportnak azt nevezem, amely kéziratokban a Mária-relevációk szövege mellett nagyobb részt női szentek életírásait, legendáit tartalmazza, vagy olyan szövegeket, amelyekről feltételezhetjük, hogy női olvasók számára készültek. Hogy megvilágítsuk az általunk javasolt elemzési szempontokat, idézzünk fel egy példát, ahol a női kontextus egyértelműen a ferences kontextus ellenében mutatható ki: a közép-angol nyelvű ősnymtatvány a Mária-relevációkon kívül mindössze egy írásművet tartalmaz, mégpedig Cápui Rajmond Sienai Szent Katalin életrajzát.²⁴ Sienai Szent Katalin (1347–1380) a XIV. század egyik legnagyobb hatású női misztikusa, azonban — mint tudjuk — domonkos harmadrendi (mantellata) volt, s a domonkos rend a ferences rend legfőbb konkurensének számított. Sőt, mi több, pontosan a XV. század második felében, amikor az angol nyelvű ősnymtatvány született, éppen Sienai Szent Katalin kanonizációja (1461) és stigmái jelentenek feszültséget a két rend között.²⁵

23 Oliger, *Revelationes* B. Elisabeth 30. p.

24 A több angol könyvtárban is fennmaradt Wynkyn de Worde-féle ősnymtatvány 1492–93-ból.

A Mária-revelációk kéziratának ilyen jellegű vizsgálata során külön figyelmet kell fordítanunk a legkorábbra datált, tehát XIV. századi kéziratokra, hiszen ezek a mű eredetéről is információval szolgálhatnak.

Statisztikailag vizsgálva a kérdést, megállapíthatjuk, hogy a 29 kéziratból 11-et tisztán ferences szerkesztésűnek tarthatunk. E kódexek és ősnymtatványok a Mária-revelációk szövegén túl Szent Ferenchez vagy rendjéhez kapcsolódó írásokat tartalmaznak — ide sorolható például a Szent Bonaventurának tulajdonított *Meditationes Vitae Christi*, de megtaláljuk Szent Ferenc *Fioretti*-ét, vagy Szent Bonaventura Ferenc-legendáját is —, s nem mutatható ki bennük semmiféle speciálisan női közönségre utaló elem. E 11 példány között találunk 6 latin kódexet, 3 olasz nyelvű kéziratot, valamint az olasz és a spanyol nyelvű ősnymtatványokat.²⁶ Érdekes megfigyelni, hogy a 'B' variáns két latin kézírata közül az egyik ide tartozik és a latin 'A' variáns szövegeinek túlnyomó részét is ebben a csoportban találjuk. Talán még fontosabb azonban megjegyezni, hogy az 'A' variáns négy legkorábbi (XIV. századi) latin szövege közül három is idetartozik, sőt részben a negyediket is ide lehet sorolni, hiszen Folignói Angéla (1248–1309) revelációit foglalja még magába a kódex, aki a ferences harmadrend tagja volt.²⁷

Ez a kódex azonban már átvezet a második kategóriába, amelybe a vegyes, tehát ferences és női szerkesztés jeleit egyaránt magukon viselő kéziratokat sorolhatjuk. Három ilyen jellegű kéziratot találtunk, mindegyik latinul íródott.²⁸ Ezekben a Mária-revelációk szövege mellett olyan női misztikusokhoz kapcsolható szövegeket olvashatunk, akik a ferences harmadrend tagjai voltak, mint a fentebb említett Folignói Angéla vagy Cortonai Margit (1247–1297). A már említett XIV. századi kézirat mellett az ide tartozó kettő a XV., illetve a XVI. századra datálható.

25 A szentté avatást követően, 1472-ben a ferencesek elírtek Szent Katalin stigmatizált ábrázolásának tilalmát: *Klaniczay Tibor: A Margit-legendák történetének revíziója*. In: *Klaniczay Tibor–Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái*. Bp., 1994. 79–80., 28–29. p.; *Klaniczay, Az uralkodók szentsége* 294–295. p.

26 A latin kéziratok: Assisi, Bibl. del Sacro Convento: Cod. 442.; uo.: Cod. 656.; Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116.; Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/154.; Ravenna, Bibl. Comunale Classense: Cod. 25.; Oxford, Bodleian Library: Cod. Canonic. 525. A három olasz kézirat: Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. Palat. 118.; uo.: Cod. II. VIII. 25. (Magl. XXXV. 305.); Volterra, Bibl. Guarnacciana: Cod. 316. (5966.) (LIV. 4. I.). A két ősnymtatvány: Antonio da Padova, *Vita e miracoli, con le rivelazioni mostrate a Santa Elisabeth, figliuola del re D'Ungheria*. Firenze, Bibl. Nazionale: E. 6. 2. 65. és Floreto de Sant Francisco. Madrid, Bibl. Nacional.

27 Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/141.

28 A három másik kódex: Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/66.; uo.: Cod. I/141.

A harmadik kategória a „tiszván női szerkesztésű” kéziratoké, amelyek esetében semmiféle ferences kötődés nem mutatható ki. Ezek főként női szentek legendáit vagy más, főképpen női közösségek számára készült szövegeket tartalmaznak. Összesen hét ilyen jellegű kézirat mutatható ki, amelyek között egy latin nyelvű szövegen túl hat népnyelvi variáns található.²⁹ Érdekes megfigyelni, hogy ezen csoportba tartozik a ’B’ variáns két latin kéziratának egyike, valamint az azon alapuló mindkét közép-angol változat is.

Témánk szempontjából még fontosabb azt leszögezni, hogy négy olasz nyelvű kódex is női szerkesztésűnek mondható, különösebb ferences vonatkozás nélkül. E négybe tartozik ráadásul mind a három XIV. századi olasz nyelvű kézirat (mindhárom a ’C’ variáns tagja), valamint egy XV. századi kódex.³⁰

Az utolsó csoportba a „semleges szerkesztésű kéziratok” sorolhatók. Egy XIV–XV. századi latin szöveg, négy XV. századi olasz, valamint az egyetlen (XIV. századi) katalán kódex nem sorolható egyik fenti csoportba sem, mivel nem tekinthető sem ferences, sem női közösségek számára készült szerkesztésnek. Az egyik olasz kódex például legendárium ugyan, de Erzsébettől eltekintve csak férfi szentek életét tartalmazza, közöttük Szent Domonkosét is.³¹ Ezen kívül két kódex tartalmáról nem rendelkezünk részletes információval.³²

E rövid áttekintésből a következő konklúziót vonhatjuk le: a latin változatok esetében (’A’ és ’B’ variáns) a legkorábbi, XIV. századi kódexek kivétel nélkül ferences szerkesztésűeknek bizonyultak, noha egy kéziratot ferences és egyben női szerkesztésűként (vegyes) jelöltünk meg. A XV–XVI. századi latin szövegek, valamint a latinon alapuló népnyelvi változatoknál e ferences jelleg már elhalványulni látszik, hiszen ezek között a ferences aspektus mellett már nagyobb számban találunk vegyes vagy kizárólag női közösségek számára készült, illetve semleges szerkesztésű kéziratokat is. Mindezek alapján kissé árnyalunk kell Oliger kijelen-

29 A latin kódex: Cambridge, Magdalene College: MS F. 4. 14. A két közép-angol verzió: Wynkyn de Worde (inkunábulum) és Cambridge, University Library: MS Hh. 1. 11.

30 A három XIV. századi kódex: Firenze, Bibl. Nazionale: Panciatic. 38. és uo.: Ms. II. IV. 147., valamint Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Barb. Lat. 4032. A negyedik XV. századi kézirat: Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. IV. 105. (Magl. XXXVIII. 4.).

31 A latin kézirat a Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Ottob. Lat. 13. jelzetű szövege, a négy olasz kézirat pedig: Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. II. 71. (Magl. VII. 22.); uo.: Cod. II. VIII. 25. (Magl. XXXV. 305.); uo.: Cod. II. II. 390. (Magl. XXXV. 175.), valamint Firenze, Bibl. Riccardiana 1441. (Q. I. 19.). A katalán kézirat a Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Vatic. Rossian. 3.

32 Az uppsalai kézitról (Universitets Bibliotec: MS C631) McNamer mindössze annyit közöl, hogy XV. századi, a francia kézirat tartalmát Oliger így határozza meg: *vegyes francia aszketikus értékezesek*. — Oliger, Revelaciones B. Elisabeth 41. p.

tését, aki azt állította, hogy a Mária-revelációk fő terjesztői a ferencesek voltak, s úgy fogalmazhatunk, hogy míg a XIV. században egyértelműen a ferences rendhez kötődik a mű terjedése, a XV–XVI. századra azonban már egyéb, részben női vallásos közösségek körében is népszerűvé válnak a Mária-revelációk.

Az olasz nyelvű kéziratok közül azonban az a csoport, amelyben a revelációk szövegét Erzsébet-legendába szerkesztve találjuk ('C' variáns) e tekintetben is komoly eltérést mutat, hiszen mindhárom XIV. századi kézirat női szerkesztésű és egyikük sem mutat különösebb ferences aspektust. Miután e kéziratcsoportról azt állapítottuk meg, hogy a legkorábbi latin változatokkal egykorú, mindenképpen tovább kell gondolnunk annak kérdését, mi is lehet a latin ('A' variáns) és ezen olasz nyelvű változatok ('C' variáns) egymáshoz való viszonya. Itt csupán annyit szögezzünk le zárszóként, hogy ezen olasz változat szemlélatomást nem ferences eredetű, hanem valamely XIV. századi női vallásos közösséghez látszik kötődni.

Függelék

A Szent Erzsébetnek tulajdonított Mária-revelációk kéziratainak katalógusa

Szövegkiadások:

Banfi, 1932 = *Banfi, Florio*: Santa Elisabetta di Ungheria, Langravia di Turingia. Assisi, 1932. ('C' variáns)

McNamer, 1996 = *McNamer, Sarah*: The Two middle English translations of the Revelations of St. Elisabeth of Hungary. Ed. from Cambridge University Library MS Hh. i. 11 and Wynkyn de Worde's printed text of ?1493. Heidelberg, 1996. Middle English Texts/28. ('B' variáns)

Oliger, 1926 = *Oliger, Livarius*: Revelationes B. Elisabeth. Disquisitio critica una cum textibus latino et catalannensi. In: *Antonianum* I. (1926) 14–83. p. ('A' variáns)

Manni-De Luca = Vita di Santa Elisabetta. In: *Vite di alcuni Santi*. Szerk.: Domenico Maria Manni. Firenze, 1735. Újraközlve: *Rivelazioni sulla vita della Madonna e Leggenda di Santa Elisabetta*. In: *Scrittori di religione del Trecento: Volgarizzamenti*. Szerk.: Don Giuseppe De Luca. Milano–Napoli, 1954.; 2. kiadás: Torino, 1977. 4. vol., 705–726. ('C' variáns)

Egyéb irodalom:

Tímár, 1909 = *Tímár Kálmán*: Árpád-házi Szent Erzsébet látomásai. In: *Religio* (1909), 580., 594., 611. p.

Falvy, 2003 = *Falvy Dávid*: Elisabetta d'Ungheria: il culto di una santa europea in Italia negli ultimi secoli del Medioevo. In: *Nuova Corvina: Rivista di Italianistica*. 14. (2003) 116–123. p.

HELY + JELZET	CÍM (vagy incipit)	KONTEXTUS	SZÖVEG- KIADÁS	KOR	NYELV	MEGJEGYZÉS
1.) Assisi, Bibl. del Sacro Convento: Cod. 442. ff. 190r–193r.	Revelationes quas fecit beata virgo Maria sancte Helysabeth filie regis Ungarie de tertio ordine beati Francisci.	– Vegyes ferences.	<i>Oligier</i> , 1926.	XIV. sz.	Latin	'A' variáns.
2.) Assisi, Bibl. del Sacro Convento: Cod. 656. 120r–125v.	Legenda sancte Hely(sa)beth virginis cui facte sunt revelationes infra scripte.	– Vegyes ferences. – Lectiones pro festo S. Ursulae et sociarum.	<i>Oligier</i> , 1926.	XIV. sz.	Latin	'A' variáns. A margón bejegyzés: <i>Forse questa Elisabetta é la B. Elisabetta Bona.</i> Függetlenül Fölgynői Angéla egyik revelációja.
3.) Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/66. ff. 190r–196r.	Revelationes Beate Marie facte beate Eltsabet filie regis Ungarie.	– Henricus Herp (Harpius). Speculum perfectionis. – Vita et Revelationes beate Margarite de Cortona.	<i>Oligier</i> , 1926.	XVI. sz.	Latin	'A' variáns. Wadding könyvtárából. Ebből készült a bollandisták másolata, lásd alább n. 11.
4.) Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/141. ff. 98r–107r.	Revelationes S. Elizabeth Hungariae.	– Revelationes B. Angelae de Fulligno.	<i>Oligier</i> , 1926.	XIV. sz.	Latin	'A' variáns. Wadding könyvtárából.
5.) Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116. 94v–109r.	Visiones Beate Helisabet flye regis Ungarie.	– Imitatio Christi 1–2. könyv. – Latin és olasz laudák és imák. – Chronologia franciscana. – Jacopone da Todi, Fugo la croce. – Meditationes Vitae Christi. cap. 3. De vita beate Maria virginis.	<i>Oligier</i> , 1926.	XV– XVI. sz.	Latin	'B' variáns, a végén hiányos.
6.) Cambridge, Magdalene College: MS F. 4. 14. ff. 94r–100v.	Hic incipiunt visiones beate virginis Elizabeth filie Regis Ungarie.	– Vita S. Dorotheae, S. Barbarae. – St. Antheim of Belleley élete. – St. Brendan élete.	<i>McNameer</i> , 1996.	XV. sz.	Latin	'B' variáns.

7.) Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/154. ff. 95r-v.	Revelationes beate Marie virginis facte beate Helysabet filie regis Ungarie.	- Hugo de Digna: Dialogus Zelarotis sanctissime paupertatis eiusque domesticis inimici disputationum super ipsa paupertate. - Revelationes b. Angelae de Fulgineo. - Vita s. Francisci auctore S. Bonaventura.	XV–XVI. sz.	Latin	'A' variáns. Töredék a végéről. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
8.) Subiaco, Bibl. dell' Abbazia: Cod. 112. ff. 188v–190v.	Revelationes domine nostre facte beate Elizabeth.	- Vegyes ferences.	XV. sz.	Latin	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
9.) Ravenna, Bibl. Comunale Classense: Cod 25. ff. 88v–96v.	Revelationes beate Marie facte cuidam sue devote s. beate Helisabeth filie regis Ungarie.	- Vegyes ferences.	XV. sz.	Latin	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
10.) Oxford, Bodlerian Library: Cod. Canonic. 525. ff. 218v–224v.	Liber revelationum b. Elizabeth ordinis Poenitentium sancti Francisci.	- Vegyes ferences.	XIV. sz.	Latin	'A' variáns. Itáliai eredetű kódex Ragusából. Függeléként Folignói Angéla egyik revelációja. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
11.) Brüsszel, Bibl. Royale: Cod. 8949. ff. 145r–151r.	Revelationes Beatae Mariae factae Beatae Elisabeth filiae regis Hungariae.		XVII. sz.	Latin	'A' variáns. 'A Sant' Isidoro MS J/66. (lásd fenn, n. 3.) másolata, készült a bollandisták számára. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
12.) Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Ottob. Lat. 13. ff. 37r–49r.	Revelationes ad Sanctam Elisabetham filiam regis Hungariae factae.	- Orationes ad Christum Iesum et ad Virgínenem.	XIV–XV. sz.	Latin	'A' variáns. Említű <i>Tímár</i> , 1909. és Banfi, 1932.
13.) Uppsala, Universitets Bibliotec: MS C631.	?	?	XV. sz.	Latin	? variáns. Említű <i>McNameer</i> , 1996.

14.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. IV. 105. (Magl. XXXVIII. 4.) ff. 59–78.	Elisabetta regina d'Ungheria: Rivelazioni: 69b–74a.	– Leggendaro delle sante vergini e martiri. (38 női +3 férfi szent)	<i>Banfi</i> , 1932.	1473–74.	Olasz	'C' variáns.
15.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. II. 71. (Magl. VII. 22.) ff. 79–99.	La leggenda di sancta Elisabetta figliuola de Re d'Ungheria.	– Vita e ressurazione di Gesù. – Leggende di tre sante. – Boezio: Il libro de vici e delle loro battaglie e ammonimenti. (részlet) – Visione di Tugdalo	<i>Banfi</i> , 1932.	XV. sz.	Olasz	'C' variáns.
16.) Firenze, Bibl. Nazionale: Panciatich. 38. cc. 120b–132b.	Vita di S. Elisabetta d'Ungheria.	– Dottrina della beata Angela da Foligno. – Leggende di Santa Caterina d'Alessandria. – Leggende di S. Giovanni Elemosinario. – Leggende, miracoli e detti. – Esempi di due giovani. – Leggende di S. Niccolò di Bari.	<i>Manni-De Luca</i>	XIV. sz.	Olasz	'C' variáns.
17.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. IV. 147. (Magl. XXXVIII. 149.) ff. 61–67b.	Leggende i Santa Elisabetta.	– Leggende di sante: Caterina, Uffragia, Orsola e delle undici mila vergini, Margherita, Domitilla, Taise, Beatrice, Alessandria, Zosima, Anastasia, Giuliana, Tarsilla, Filusina.	Valószínűleg a <i>Manni-De Luca</i> kiadás kontrollszövege	XIV. sz.	Olasz	'C' variáns. Közvetlenül utána ugyanazzal a kézírással Árpád-házi Szent Erzsébet gyógyító-csodái.
18.) Firenze, Biblioteca Nazionale: E. 6. 2. 65. pp. 56–69. (incunabulum)	Antonio da Padova, Vita e miracoli, con le rivelazioni mostrate a Santa Elisabeth, figliuola del re D'Ungheria.	– Vita e miracoli di Sant' Antonio. – Missa in honore archangeli Raphaelis. – Orazione di Sancto Augustino.		1493–94.	Olasz	'A' variáns. Illusztrációkkal, de nem Erzsébetet ábrázolják.
19.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod.	Visioni di Santa Elisabetta di Ungheria	– Regola del terzo ordine di S. Francesco.		XV. sz.	Olasz	'A' variáns. Az első számozatlan lap

Palat. 118. cc. 1a–15b.		– La settimana del noviziato di S. Francesco. – Ammonizioni a' religiosi. – Jacopone da Todi: Lauda. – Orazione dopo la comunione. – Benedizione della mensa. (latin-olasz versek és imák) – Breve leggenda di una fanciulla devota della Madonna.			verzóján korabeli tollrajz, Szent Erzsébet apácaruhában, glóriával, ölében rózsákkal.
20.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. VIII. 25. (Magl. XXXV. 305.) ff. 152r–153v.	Frammento della vita di S. Elisabetta.	– La meditazione di Cristo. – Uno ammaestramento d'una buona vita santa e unesta. – Vangelo di s. Giovanni. (részlet) – Due laude sacre. – Leggendaro vario di santi.	XV. sz.	Olasz	'A' variáns. Részlet, az első 3 reveláció.
21.) Firenze, Bibl. Riccardiana: Ms. 1441. (Q. I. 19.) ff. 153a–164b.	Di S. Elisabetta.		XV. sz.	Olasz	'A' variáns. Erzsébetet kivéve csak férfi szentek, köztük Domonkos is.
22.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. 390. (Magl. XXXV. 175.) ff. 59v–63r.	La leggenda di Santa Elysabert figliuola del re d'Inghiltarra (?).	– Il libro della patientia contro l'ira. – Serventesse contra l'ira. – Della patientia. – Ammaestramento da S. Agostino a una vedova.	XV. sz.	Olasz	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
23.) Volterra, Bibl. Guamaiciana: Cod. 316. (5966.) (LIV. 4. I.) ff. 262r–267r.	Revelaciones sancte Helisabet ancille Xpi.	– Vita di S. Francesco – Orazioni a S. Francesco. – Regole di non cadere in peccato.	XVI. sz.	Olasz	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
24.) Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Barb. Lat. 4032. cc. 123–128v.	Alcuna particella tratta della Istoria di Santa Elisabetta figliuola del Re d'Ungheria	– Vita e miracoli della Vergine Maria. – Leggendaro di Sante. (többségében női szentek élete) – Szent Ferenc Fioretti-je.	XIV. sz.	Olasz	'C' variáns. Ua., mint a Manni-álta kiadott. Leírva: <i>Fárvay</i> , 2003.
25.) Madrid, Bibl. Nacional: Florete de	Las revelaciones de la bienaueturada Virgen		1492.	Spanyol	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.

Sant Francisco. (Incunabulum)	Maria fechas a una su deuota, conuene a saber sancta Isabel.					
26.) Cambridge, University Library: Wynkyn de Worde. (Incunabulum) ff. 122r-127v.	The Reuelations of Saynt Elyzabeth the Kynges Doughter of Hungary.	- Capuai Rajmund: Sienai Katalin élete.	<i>McNamer</i> , 1996.	1492-93, 1500.	Angol	'B' variáns.
27.) Cambridge, University Library: MS Hh. 1. 11. ff. 122r-127v.	On a day as seynt Elizabeth beyng in devowt preyowr...	- Vegyes angol-latin devóciós szövegek és szövegrészletek, feltehetően apácák számára készült, erősen Mária-devóciós.	<i>McNamer</i> , 1996.	XV. sz.	Angol	'B' variáns.
28.) Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Vatic. Rossian. 3. ff. 122r-136a.	Les revelacions de senta Elisabeth filla del Rey d' Ongria e muller del Duch de Turingia.	- Vegyes latin misztikus szövegek.	<i>Oligier</i> , 1926.	XV. sz.	Katalán	'A' variáns.
29.) Soisson, Bibl. Municipale: Cod. 222. (208.) ff. 187v-194r.	Revelations saincte Helizabeth.	- Vegyes francia aszketikus szövegek.		XIV. sz.	Francia	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.

